

Анђелка Пејовић

Филолошко-уметнички факултет, Универзитет у Крагујевцу
atolimir@kg.ac.rs

Паремије као део етнолингвистичког наслеђа¹

На примеру паремија српског и шпанског језика, у раду настојимо да покажемо улогу ових језичких и културних форми у етнолингвистичким истраживањима. Релативизам који се уочава у паремијама, а који се често испољава кроз противречности, од великог је значаја за етнолингвистичку анализу, јер показује или би могао да покаже на који се начин одређено друштво прилагођава или супротставља променама, како реагује на њих, како се мења, да ли мења само периферне ставове, или и оне дубоко укоренење вредности.

Кључне речи:

паремија,
пословица и
изрека, култура,
наслеђе,
нолингвистика,
српски језик,
шпански језик.

Увод

Паремије,² међу којима се издвајају пословице и изреке, важе за право језичко и културно благо, иако је њихова употреба у осетном опадању. Шта је то што ове форме чини посебним за једну језичку и културну заједницу? Ако се загледамо у њихов садржај, лако ћемо уочити, најпре, њихову хетерогеност: односе се на практично све сфере које су човеку блиске и ситуације у којима може да се затекне. Јер, „појмови који су човеку најчешће на уму, најчешће су и на језику“ (Јовановић 2006б: 19). Затим, језгровито и сликовито нам преносе слике и дешавања из прошлости, на којима је заснована наша садашњост, а на којој, опет, почива и наша будућност, па на њој и будућност нових генерација. Свака заједница генерише сопствене паремије, прилагођене специфичним

¹ Рад је настао у оквиру научног пројекта 178014 (*Динамика структура савременог српског језика*), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

² Премда су паремије предмет проучавања паремиологије, могу се сврстати и у домен фразеологије у најширем смислу речи, чинећи посебну, хетерогену и периферну групу фразеолошких јединица, заједно са исказним, тј. дискурсним формулама. У овом раду ћемо термин *паремија* употребљавати као синоним за пословицу и изреку.

околностима, географском, друштвеном и другом амбијенту, јер *Иде време, носи бремене, Време носи своје бремене, Време се мења, а и ми у времену*, или, у шпанском, *A nuevos tiempos, nuevas costumbres* ('нова времена, нови обичаји'). Отуда паремије одликује и прагматичност, те међу њима налазимо савете, упозорења, алузије. Дакле, ретки су контексти чији својеврстан сиже одређена пословица не би могла да представља.

Иако је тенденција употребе пословица и изрека у савременом језику у опадању, то никако не значи да ове језичке форме не завређују пажњу и да их треба оставити по страни у лингвистичким, али и у другим истраживањима. Напротив, управо стога што крију мноштво слика о друштвеним, историјским, културним и другим променама једне заједнице, уједно показујући човекову досетљивост и довитљивост, паремије могу и треба да се истражују са различитих аспеката, између осталог – и са становишта етнолингвистике. Оне су непобитни сведоци одређене епохе, која се разликује од оне којој припадамо и која за многе говорнике једне језичке заједнице представља велику непознаницу (Севиља Муњос 2011: 215). Дакле, управо у томе и лежи вредност овог језичког и културног блага, и управо стога оне завређују да буду очуване и изучаване, како би се докучиле вредности и обичаји ранијих епоха у различитим друштвима, чиме се уједно доприноси и употпуњавању једне свеобухватније језичке слике света. Јер, „ако човечанство једнога дана остане без осећаја за ове кључне постулате свог опстанка, што се – надамо се – неће догодити, оно ће се морати да помири са фактом да је пред изумирањем“ (Јовановић 2006а: 9).

Етнолингвистика и паремиологија

Етнолингвистика, или барем значајан део етнолингвистичких садржаја, назива се још и лингвистичком антропологијом или антрополошком лингвистиком (Дуранти 2000). Термин је, како наводи Дуранти, био релативно популаран у САД-у крајем 40-их и почетком 50-их година прошлог века, али је зато уобичајен у европском академском домену.³ Према Бартмињском (2011: 18–19), постоје две различите концепције етнолингвистике: с једне стране, може се говорити о етнолингвистици која проучава „место језика у култури и друштву, његов статус, престиж, моћ, контакте са другим језицима, такође мултилингвалност, језик националних мањина и група“, а са друге, етнолингвистика

„поставља питање како се култура испољава у језику. Она проучава језик (његову структуру) у вези са историјом одређених заједница (везаних за одређену друштвену средину, регионалних, националних) и њиховом културом, посебно у вези са колективним

³ Дуранти (2000) подсећа да је и Малиновски у својим првим радовима употребљавао термин *етнолингвистика*. Аутор се ипак опредељује за термин *лингвистичка антропологија*, која има за циљ изучавање језика као средства културе и говора као културне праксе (Дуранти 2000: 21).

менталитетом, сфером понашања и системима вредности, тежи ка проналажењу трагова њиховог присуства у материји самог језика, у значењима речи, у фразеологији, начинима образовања речи и синтаксичких конструкција, у моделима структуре текстова“.

Као и Бартмињски, и ми полазимо од овог другог поимања етнолингвистике.

Када је у питању паремииа, овај термин се јавља као синоним за пословицу или изреку, али и као хипероним за подтипове пословица, међу којима су афоризам и сентенца / сентенција. Међутим, није увек једноставно, па чак ни могуће, јасно разграничити типове паремииа. Пословица је паремииа *par excellence*; то је „сажета, завештајна формулација искуства, језгровито изречено опажање прихваћено у традицији“ (Живковић 2001). Афоризам је својеврсна уметничка варијанта пословице: духовит је, садржајно збијен и мисаоно густ, носи неку општеважећу, дубоку мисао, досетку, мудрост, правило или искуство (Живковић 2001). Сентенца или сентенција је „кратка и сажета изрека моралног садржаја или мудра поука која се може применити на различита човекова животна искуства. (...) Обично обухвата мисли и изреке на латинском језику, јер су, још од средњег века и ренесансе, главни извор сентенци била дела античких књижевника и филозофа“ (Поповић 2007). Међу паремииама (и, уже, пословицама) су најзаступљеније оне које метафорички говоре о људском понашању и делању, услед чега се могу окарактерисати као антропоцентричне (Јовановић 2006б: 19), те је јасно зашто их видимо као део антрополошког, одн. етнолингвистичког наслеђа.

Бартмињски (2011) подсећа да су у неким земљама етнолингвистичка истраживања окренута ка савремености (нпр. лублинска етнолингвистика), док су у другима окренута ка прошлости (московска), али има и оних у којима су помирена оба приступа. Овај последњи приступ би могао важити и за проучавања паремииолошког као неизоставног сегмента етнолингвистичког корпуса, из тог разлога што паремиие преносе знање и искуство стицано вековима (Торенте Баљестер: Х. Хунседа 2003), које има атемпоралну, тј. „безвременску“ вредност (Јовановић 2006б, Корпас Пастор 1996): народ је тај који их ствара, преноси, модификује, проширује, па чак и заборавља. Ево неколико примера у српском, шпанском и енглеском језику: *Никад не реци никад* – *Nunca digas de esta agua no beberé* – *Let no one say I will not drink water*; *Љубав је слеп* – *El amor es ciego* – *Love is blind*; *С ким си, такав си* – *Dime con quién andas, y te diré quién eres* – *A man is known by the company he keeps*; *Без муке нема науке* – *No hay atajo sin trabajo* – *(There is) no convenience without some inconvenience*. Пословице, дакле, сажето, синтетички износе вредновања у многим животним доменима, а разлог тематске разноврсности пословица лежи у томе „што се показују као пратилац вербализације свих животних проблема и свих настојања човекових да те проблеме на најповољнији начин разреши“ (Јовановић 2006б: 15).

Употреба пословица и изрека је, вероватно, стара колико и човекова потреба да се социјализује (Конде Тарио 2007: 5). И интересовање за њих постоји

вековима, иако није подједнако заступљено у свим културним срединама. У Шпанији, чувени маркиз од Сантиљане се још почетком XVI века посветио сакупљању, обједињавању и коментарисању пословица и изрека, које су објављене под називом *Refranes que dicen las viejas tras el fuego*. Још потпунији рукопис дугује се Гонсалу Кореасу, који је почетком XVII века (1627. године) објавио компилацију пословица и изрека и других сродних формула у шпанском језику (*Vocabulario de refranes y frases proverbiales y otras fórmulas comunes de la lengua castellana*). Када је у питању српски језик, највећу захвалност свакако дугујемо Вуку Стефановићу Караџићу. Како наводи Ј. Јовановић (2006а: 13), „мало је дела која се по свом значењу за нашу културу могу мерити са *Српским народним пословицама* Вука Караџића. Стога је потпуно разумљиво што оне још и сада, више од сто педесет година од свог појављивања, привлаче пажњу научника“.

Паремије као одраз животног искуства и промена

„Паремије преносе неке 'опште истине', али и нуде оно што људи желе да чују, што им је потребно да чују (у одређеним ситуацијама, добу, периоду, итд.), било као подстрек за даље, било као потврду одређеног мишљења и става, итд.“ (Пејовић 2013: 123). Стога у њима пре општих истина треба тражити оне које нам омогућавају да дођемо до „закључака који нису стриктни, типа у одсуству сваке супротне информације, ваљано је веровати / претпоставити да...“ (Корпас Пастор 1996). Релативни карактер пословица, када је у питању општа истинитост, потврђује чињеница да се међу њима запажа изванредан број противречних исказа: *Брат брата над јаму води, али га у њу не тиска*, насупрот *Брат брату најдубље очи вади*; *Haz bien y no mires a quién* – „Добро чини и делај, коме – не гледај“, насупрот *Hasta en el bien es prudente un ten con ten* – „Чак и у добру је разборито – дам за даш“. Некада је противречност дата у самој пословици: *Ко зна поштено, њему један, а ко не зна, њему два*; *Ко има образа, добро живи, а ко нема (образа), још боље (живи)*; *Por las verdades se pierden amigos, y por las no decir se hacen desamigos* – „Истином се губе пријатељи, а не говорећи је, стварају се непријатељи“. У једном од претходних радова (Пејовић 2013) показали смо да се у пословицама које говоре о човековом поштењу и доброту уочавају извесне варијације смисла. Међутим, упркос томе, или управо стога, пословице и изреке помажу да разумемо свет, како саму природу тако и човека (Амандо де Мигел 2000, *apud*. Хунседа 2003). Јер, стварност којој припадамо је веома разнолика, па и противречна, што се одражава и у самим паремијама. Шпански писац и академик Гонсало Торенте Баљестер у прологу *Речника пословица и изрека* (стр. IX), које је објединио Хунседа (2003), такође истиче да животно искуство није јединствено нити кохерентно, те су из тог разлога закључци до којих се у животу долази каткад противречни. У том смислу, од великог су значаја запажања Продановића (1938), које наводи Ј. Јовановић (2006а: 264–265):

а) „Различитост и супротност у народним пословицама долазе поглавито од њиховог разнoг порекла. (1) Оне су или постале у самом народу, или су прешле у народ из дела песника, књижевника и мислилаца. (2) У погледу простора и времена постоји разлика међу пословицама. Неке су од њих постале у туђини, прешле к нама и одомаћиле се у нашој усменој књижевности. (3) А по времену има их древних, прастарих, а има и новијих. (4) Најпосле, и људи из народа, непознати и непризнати творци појединих пословица, разликовали су се по свом карактеру, склоностима, жељама, опажањима, предвиђањима, осећањима...”

б) „У току социјалног развитка појединих народа било је различних епоха с неједнаким моралним схватањима и у маси и код умнијих појединаца. Једна су се времена одликовала развијенијом солидарношћу и већом социјалном правдом. Потом су наступали, или су пре тога постојали, дани бездушне себичности, моралне раздробљености, антисоцијалног духа, свирепе неправичности. А све се то у мањој или већој мери огледа и кроз усмену књижевност народа.“

Цвијић (1966) је у својој студији о Балканском полуострву и јужнословенским земљама такође дошао до значајних резултата који помажу разумевању овог феномена.⁴ Цвијић, наиме, разликује два основна етно-психолошка блока Јужних Словена и сваки од њих описује на основу њихових карактерних особина, истичући да до разлика долази услед различитих географских, историјских и других услова у којима су живели. У том смислу, на пример, „процес урбанизације у приморским крајевима започео [је] нешто раније него другде“, и тиме је „прагматизам примораца само појачан, свест о вредности новца у новчаној привреди брже је напредовала, итд.“. Дакле, људи се прилагођавају условима у којима живе, били они позитивни или негативни, баш као што каже шпанска пословица: *Donde veas a todos cojear, debes, al menos, renquear* – „Где видиш да сви ћопају, и ти шепај“.

На основу свега наведеног рекли бисмо да је управо поменути релативизам паремиија, који се испољава као противречност, занимљив за етнолингвистичка истраживања, јер показује или би могао да покаже на који се начин одређено друштво прилагођава или супротставља променама, како реагује на њих, како се мења, да ли мења само периферне ставове, или пак и оне дубље вредности (нпр. етичке).

Примери етнолингвистичких елемената у паремиијама српског и шпанског језика

У наставку рада ћемо на неколико примера указати на значај одређених друштвених чинилаца у српској и шпанској култури, као и на подударности и неподударности међу њима. Један од тих примера тиче се основне животне намирнице, а то је хлеб.

⁴ Преузимамо ове податке из Јовановић 2006а: 283–285.

Иако се лексема **хлеб** јавља као саставни део многих фразема у српском језику (*зарадити хлеб, јести хлеб, остати без хлеба, отети* (коме) *хлеб, ићи у свет за хлебом, бели хлеб, црни хлеб* итд.), где се указује на значај хлеба као базичне животне намирнице, међу паремијама, насупрот очекивањима можда, није забележен ни приближан број значења и ситуација као у шпанском језику. Хлеб⁵ се, према шпанској паремиологији, сматра свакодневном и неизоставном намирницом у исхрани: *Ni mesa sin pan ni armada sin capitán* – „Ни сто без хлеба, ни флота без капетана“. Нарочито се цени домаћи хлеб: *Pan casero siempre es bueno* – „Домаћи хлеб је увек добар“, *Pan casero, barato y bueno* – „Домаћи хлеб, јефтин и добар“. Чак постоје и пословице којима се упозорава на то да не треба јести врућ хлеб: (*Agua fría y pan caliente mata la gente* – „(Хладна вода и) врућ хлеб убија(ју) људе“. Осим што шкоди здрављу, врућ хлеб уме да завара количином, јер *El pan caliente, mucho en la mano y poco en el vientre* – „Врућег хлеба много у руци, а мало у стомаку“. Отуда је хранљивији хлеб након што одстоји један дан, јер више засити, а самим тим доприноси уштеди: *Casa sin gobierno, donde se come el pan tierno* – „Кућа без кућанства, (она) у којој се једе мекан хлеб“, *Pan tierno y leña verde, la casa pierde* – „Мекан хлеб и сирова цепаница, кућа губитница“. Стога некада није било уобичајено да се хлеб меси свакодневно, јер је ваљало да одстоји и до неколико дана⁶: *Pan de ayer, carne de hoy y vino de antaño, traen al hombre sano* – „Хлеб од јуче, месо од данас и вино од пре / старо вино, чине човека здравим“, *Pan de un día, pan de vida; pan de dos, pan de Dios; pan de tres, pan se es* – „Хлеб од једног дана, хлеб је живота; хлеб од два дана, Божији је; хлеб од три дана, хлеб је“. Осим тога, хлеб увек може да се искористи за припремање нових оброка: *Pan durete en sopas se mete* – „Окорели хлеб се у супу ставља“, *Para sopas no hay pan duro* – „За супу нема тврдог хлеба“. Уопште, у глади је сваки хлеб добар: *A buen hambre, no hay pan duro* – „За велику глад нема тврдог хлеба“, јер је он основна животна намирница: *Mejor es pan duro que ninguno* – „Боље тврд хлеб но никакав“. Ипак, уколико хлеб прате и неке друге намирнице, онда је ужитак потпун: *Uvas, pan y queso, saben a beso* – „Грожђе, хлеб и сир имају укус пољупца“, *Pan y nueces, saben a amores* – „Хлеб и ораси, љубави су укуси“, а то нарочито важи за хлеб и вино, о чему сведоче и шпанска и српска пословица: *Con pan y vino se anda el camino* – „Са хлебом и вином се прелази пут“, *Оженио би се и ја и Мија, али нема леба и вина*. Према српским паремијама, *Кудгођ сунце тече / Свуд се хљебац пече, Хлеб се пече куд год сунце тече*, јер *Без круха нема јића*. Он је, дакле, основна и неизоставна животна намирница, те стога *Хлебних пара нестати не може*. Хлеб се мора зарадити, стећи поштеним радом и трудом (*Без плуга нема хлеба, а без хлеба нема хране, Хоће хлеба без мотике, Боље и суха крушица појести него се наопкао*

⁵ Највећи део примера и запажања за употребу ове намирнице у шпанском језику преузимамо из рада Севиље Муњос 2011.

⁶ Напомињемо да у шпанској култури ни дан-данас није неуобичајено јести хлеб од претходног дана или претходних дана, а искоришћава се на различите начине, што свакако сведочи о томе да се хлеб и храна уопште цене и не зарађују лако.

у смок хватати, Боље сув хлеб с поштењем него колач с непоштењем). Иако је забележено неколико паремиија које казују о квалитету хлеба (*Лебац без квасца не бива, Хлеб са шупљикама, а сир без шупљика ваља, Лебац са шупљикама, сир без шупљика ваља*), ипак је најважније да га има, ма каквог квалитета он био (*Хитан гост и кисел 'леб чека*). Најзад, *Без сомунa и без гуња никуд, Лети без одеће, а зими без хлеба не полази никуд, Лети без џемпера, а зими без леба не иди, Боље комад хлеба у торби него нојево перо за капом*. Веома је занимљива диспропорција у броју пословица са саставном компонентом 'хлеб', а још више ситуације на које указују и значења која имају. Могући разлог томе могло би бити вишевековно сиромаштво и друштвене околности у којима је живео српски народ, где није било сувишног хлеба који би се бацио, нити намирница које би обогатиле његов укус, и где је и комад врућег хлеба, ма колико штетан по здравље, бољи него никакав.⁷ Вредно помена је и што српске паремиије упућују на то да и у неповољним околностима, па и у глади, треба живети и радити поштено, те часно „зарадити свој хлеб“.

Паремиије које се тичу **породичних и родбинских односа** веома су присутне у оба језика,⁸ а осим фигуре мајке, оца, деце, присутна је и фигура **свекрве**. Иако је неслагање свекрве и снахе стереотип не само у овим него и у многим другим (ако не и у свим) културама (*Fui nuera, у nunca tuve buena suegra; fui suegra, у nunca tuve buena nuera* – „Бејах снаха, и никад не имадох добру свекрву; бејах свекрва, и никад не имадох добру снаху“; *Свака свекрва мрзи на снаху, Туђа мајка – зла свекрва*), у шпанској паремииологији су заступљеније оне које показују да свекрва није омиљена нити је нарочито вољена: *Aquella es bien casada, que ni tiene suegra ni cuñada* – „Добро је удата она која нема ни свекрве ни заове / јетрве“⁹, *La suegra у el doctor; cuanto más lejos, mejor* („Свекрва и лекар, што даље то боље“), *A la muela se ha de sufrir, lo que a la suegra* – „Зубобољу треба трпети колико и свекрву“, *Muerte de suegra, dolor de codo, que duele mucho у dura poco* – „Смрт свекрве, бол у лакту, боли много, а траје мало“, *Suegra, ni aun de*

⁷ Ипак, код Марковића (2005) налазимо следећу пословицу: *Леб и стар човек мало се поштују*, док је Мушкатириовић (2011 [1787]) забележио и ову: *Човек не живи само с лебом*.

⁸ На основу тематске класификације пословица које је Вук забележио, Ј. Јовановић (2006б: 7) наводи: „Највише се изреке баве човеком, његовим телесним и карактерним особинама итд. На другом месту свакако је породица, родбина, сроднички односи, па и други социјални појмови који чине структуру патријархалног друштва. Затим долази кућа, покућство, домаћи живот, домаће животиње, различита занимања и бављење њима. Природа, биљни и животињски свет у њој, његово култивисање и бављење њиме, представљају такође важан предмет интересовања људи који су пословице стварали. Можда духовни живот човеков, духовне вредности, Бог и религијска сфера мишљења – и нису, у целини грађе посматрано, најчешће помињане теме, али њихова важност не заостаје за онима којима се човек најчешће бави. Јер људски опстанак на земљи и силе које тим опстанком управљају – увек су биле врло значајан предмет размишљања и загонетка коју је човек покушавао да разреши – откад постоји.“

⁹ Шпанска лексема *cuñada* је један од примера конвергентних односа у језицима – српском и шпанском, у овом случају, будући да јој одговарају значења „снаха“, „јетрва“, „заова“ у српском.

azúcar es buena – „Свекрва, све и да је од шећера, није добра“; *Suegra, ninguna buena, у una que lo era, quebróse la pierna* – „Свекрва, ниједна добра, а једна што то и беше, ногу поломи“. Свекрва је лукава: *A ti te lo digo hijuela, entiéndelo tú, nuera* – „Теби говорим, ћеро, разуми ти, снахо“, *Мајка ћерку кара, снаши приговара, Зборим ти кумо, сети се снао*, али таква уме да буде и снаха: *Биле се јетрве преко зле свекрве, па свекрву по глави, Биле се јетрве преко свекрве*. У оба језика забележене су и пословице које показују да су лоши односи између свекрве и снахе условљени променом улоге у породици (Стефановић 2012: 79): *Свекрва се не сјећа да је негда и она снаха била, Заборавила свекрва мила кад је и она снаха била, Свекрва се не сећа да је кад год била сна'а, Свекрва се не сећа да је кадгод снаха била, Acuérdate, suegra, de que fuiste nuera* – „Сети се, свекрво, да си била снаха“.¹⁰ Међу шпанским пословицама, пажњу су нам привукле и следеће: *Hijo de mi hija, nieto ser*¹¹; *hijo de mi hijo, no saber* – „Дете моје кћери, унуче је; дете мога сина, не зна се“, *Hijos de la hija, junto a la verija; los de la nuera, un poquito más afuera* – „Ћеркина деца, уз бок¹²; снахина, мало даље“. Ове пословице недвосмислено показују која страна и ко од унучади има већи значај, што се, рекли бисмо, значајно разликује од ситуације у српској култури, која је изузетно патријархална и у којој доминирају мушки чланови породице, као што се може видети и из истраживања М. Стефановић (2012) која се тичу језичке слике породице у руском и српском језику. Уједно, ови искази говоре и о односу свекрве према снахи, с једне стране, и према кћери, с друге стране.¹³ Коначно, доста слична фигури свекрве јесте фигура **маћехе**, присутна у шпанској паремиологији: *Madrastra, madre áspera, ni de cera ni de pasta* – „Маћеха, мајка груба / тврда, ни од воска ни од теста“, *Madrastra, aún de azúcar, amarga* – „Маћеха, и од шећера, горка је“, *Hijo sin dolor, madre sin amor* – „Дете без бола, мајка без љубави“¹⁴.

И шпанске и српске паремије указују на то да **отац и мајка** треба да служе за пример својој деци, јер *Ивер не пада далеко од кладе (De tal palo tal astilla)*,

¹⁰ М. Стефановић (2012: 80) указује на то да су, судећи по паремиолошком корпусу, разлози неслагања и сукоба свекрве и снахе различити и да се тичу како особина саме свекрве и снахе (нарочито склоности снахе да изражава своје мишљење на начин који не одобрава нова породица), тако и особина које раније нису биле испољене, а које се показују управо у новом окружењу.

¹¹ У овој пословици, *ser* није глагол (’бити’), него је у питању скраћени облик од именице *serón*, употребљен шаљиво, као својеврсна игра речи, да би се нагласила разлика између унука од кћери и унука од сина. Иначе, *serón* је врста велике корпе.

¹² *Verija* се, тачније, односи на стидне делове тела.

¹³ Према резултатима истраживања М. Стефановић (2012: 59–66), иако на изврстан начин повлашћене, за кратко време колико су живеље у окриљу породице, ћерке су ипак сматране „привременим члановима породице“, будући да је од њих очекивано да се на време удају и напусте породицу; у том смислу се улагање у њих чак сматрало губитком за породицу, те је било пожељније имати сина него ћерку (Стефановић 2009: 95).

¹⁴ Ова пословица указује на то да се цени и воли само оно до чета се долази трудом и напором. Нарочито се алудира на маћехе, које тешко могу волети децу које нису саме родиле и нису осетиле сав терет доношења детета на свет.

Какво гниздо, таква тица; какав отац, таква дица, По оцу се познаје син, а по мајци ићи, Што чине ћеца, што виде од оца, Каква мајка онака и ћерка, Јабuka не пада далеко од свога стебла, Какав чокот, онаки и плод, Какво семе, онаки и плод, Куд ће ивер од кладе, Лењ отац, лења мајка, лења и деца. С друге стране, према шпанским пословицама, деца треба да знају да ће и она једнога дана бити родитељи, а отуда и узор својој деци, те ће тако и сами добити пажњу коју су поклањали својим родитељима: *Hijo eres y padre serás; cual hicieres, tal habrás* – „Син си, а и отац бићеш; како будеш чинио, тако ће ти бити“, *De tu hijo solo esperes lo que con tu padre hicieres* – „Од детета свог очекуј само оно што и сâм за родитеља чиниш“. Шпанске пословице упозоравају на то да, иако је добро и пожељно угледати се на своје (*Quien en los suyos se parece, honra merece* – „Ко на своје личи, част му приличи“), ипак ваља имати на уму да не треба живети од славе својих ближњих (*Quien con sus abuelos se honra, consigo trae la deshonor* – „Ко због дедова прима почаст, самог себе обешчasti“), јер, *Quien por sí noble se hace, de sí mismo es abuelo y padre* – „Ко од себе начини племића, себи је и деда и отац“. Међутим, оне исто тако упозоравају и на то да претерана брига о деци и претерано давање нису добри: *Tanto quiso el diablo a su hijo, que le sacó un ojo* – „Ђаво је толико волео сина да му је дао / извадио око“, услед чега бива да од вредног оца и мајке постану лења и расипна деца: *A padre guardador, hijo gastador* – „Штедљивом оцу расипно дете“, *De padre santo, hijo diablo* – „Од светог оца вражије дете“, *Las madres hacendosas hacen las hijas perezosas* – „Марљиве мајке чине ћерке немарним / лењим“, али и обрнуто: *Madre holgazana saca hija cortesana* – „Од доконе мајке ћерка дама“. У српском је, пак, забележена и пословица *У тврда оца – крадљива деца*, којом се указује на опасност од претерано строгог односа и става према деци, што би значило да није добро ићи ни у једну крајност.¹⁵

О **братском односу** такође постоје бројне паремиие. Велика је срећа и добит имати брата: *Брат, пуна су уста, Браћа била браћа мила, Quien no tiene hermano no tiene ni pie ni mano* – „Ко нема брата, нема ни ногу ни руку“. Ипак, рекли бисмо да у српској и шпанској култури постоје важне разлике у поимању ових односа. Иако шпанске послвице говоре о томе да су браћа, премда од истог оца и мајке, различита (*Siete hermanos de un vientre, cada uno de su mente* – „Седморица браће из једне утробе, свако другачијег ума“), међу њима ипак владају слога и јединство, који им помажу да превазиђу свађе и размирице (*Entre hermanos, no metas tus manos* – „Међу браћу руке не мећи“). Свађа међу браћом је „ђавоља работа“, те отуда може имати веома негативне последице, на шта упозорава и паремииа *Ira de hermanos, ira de diablos* – „Гнев браће, гнев ђавола“. Зато о

¹⁵ Приметно је да је у пословицама оба језика, када су у питању породични односи уопште, заступљенија лексема 'отац' у односу на лексему 'мајка'. У истраживању језичке слике породице у руском и српском језику, М. Стефановић (2012) је дошла до закључка да се као важне црте оца могу издвојити: одговорност за обезбеђивање новца, патријархалност, строгост, ауторитет, те да су мушки чланови одговорни за продужетак породице и очување традиције.

браћи треба бринути и не треба их оптерећивати (*A casa de tu hermano no irás cada serano* – „Код брата нећеш ићи свакога дана“). Пословице које су увржене у српској култури такође говоре о братској љубави и слози (*Брат је мио, ма које вјере био, Брат брата над јаму води, али га у њу не тиска, Ђе је браће, ту је и дијела*), али и супротно томе – о неслози међу браћом (*Ако ми је брат, ма ми није друг, Ако ми је брат, није ми ортак, Браћа подијељена – сусједи назвати*). Најзад, има и оних које јасно показују да новац може да се испречи међу браћом (*Ако смо ми браћа, нијесу кесе сестре, Брат за брата, сирење за паре, Браћа ка' и браћа, ама сир за аспре*), па и више од тога – има оних које упозоравају да брат брату може бити највећи непријатељ (*Брат брату најдубље очи вади, Ако злотвора немаш, мајка ти га је родила, Ако човек нема крвника, роди му га мајка*). Сматрамо да је разлог ових разлика у српској и шпанској култури такође друштвено-историјског карактера. Због тога и не чуди што *Брат ми није ког мати роди, него који ми добра чини, Онај ми је брат који ми је добру рад, Брате мио, које вјере био, Боље је имати доброга суседа у близини него сродника у даљини*).

И **одевни предмети** су нашли своје место у паремиологији, што значи да су и у давна времена били значајни у свакодневном животу људи, о чему сведоче пословице *En el andar y en el vestir, serás conocido entre mil* – „По ходу и одевању препознаће те међу хиљаду“, *Халина, смеј и ход, показују памет човеческу*¹⁶. Отуда и паремије којима се указује на важност лепог одевања: *Vestidos dan honor, que no [ser] hijos de emperador* – „Одежда доноси част и онима који нису царска деца“, *Боље је гладан бити него поцепан ходити*. Лепа одећа и леп изглед одликују богате (*Богати чоху носе (а ја блато газим, или: ти газиш)*), па тако умногоме доприносе општем утиску о некоме или нечему; на физичку лепоту, односно – на физички изглед се, дакле, може утицати, те се нешто може учинити лепшим него што иначе јесте: *И пањ је лијеп обучен и накићен, Лијено је рухо и на пању лијено; Comprón un sapillo, y parecerá bonillo* – „Дотерај жабицу, личиће на лепотицу“, *Vistan / Comprón un palo y parecerá algo* – „Обуците / Дотерај штап и личиће на нешто“, *Compuesta, no hay mujer fea* – „Дотерана, ниједна жена није ружна“, *No hay hermosura sin ayuda* – „Нема лепоте без помоћи“. Ипак – *Мајмун је мајмун, ако ћеш ти њега у какве хаљине облачити (Aunque mona se vista de seda, mona se queda)*. Истинска лепота је, према шпанским паремијама, дар од Бога, који немају сви среће да поседују: *Ojos garzos no los hay en todos los barrios* – „Очију плавих нема у сваком крају“, *Ojos verdes, duques y reyes* – „Зелене очи, у војвода и краљева“.

Када говоримо о **лепоти**, *Лијено је свакому мило, те Ако није лијено, а оно није ни скуп*. Нарочиту пажњу међу паремијама привлаче оне које говоре о женској лепоти, како у српском тако и у шпанском језику. Лепота је, дакле, нарочито важна за жене, јер *Ђевојку лице удаје*. Ипак, памет, разборитост, честитост, марљивост бивају још важније одлике: *Залуду је лијена брада, кад је слаба глава, Лепота је без разума цвет у блату, јер, Лепота прође, а васпитање*

¹⁶ За Мушкатиновића (2011 [1787]) је ово *сентенција* или *рјеченије*.

траје до гроба, Лепота је за малена, а вредноћа увек и до века, Лепота увене исто тако као цвет, а доброта остаје до послетка, Она је жена свака доста лепа која је добра и вредна, *La hermosura poco dura* – „Лепота кратко траје“. Бројне су и паремиије које указују на негативне стране лепоте: *Која се често огледа, слабо кућу надгледа, Лијене коло воде, а ружне кућу граде, Лијене коло воде, а ружне кућу куће, Лене коло воде, а паметне кућу граде, Лене коло воде, ружне куће теку*,¹⁷ *Ко има лијену кућу и лијену жену, није господар од ње; Al que tiene mujer hermosa, o castillo en frontera, o viña en carrera, nunca le falta guerra* – „Ко има лепу жену, или замак на граници, или виноград на путу, рат му не мањка“, *La mujer, cuanto más se mira a la cara, tanto más destruye la casa* – „Жена, што више брине о лицу, више уништава кућу“, *Con hermosura sola no se pone la olla* – „Само лепотом се не приставља лонац“. Према томе, лепота у превеликој мери није пожељна и добра (*Боље је мало слијена, но премного лијена, Боље је да је слијена, но што је лијена, Ni hermosa que todos alaben, ni fea que a todos espante* – „Ни лепа да је сви хвале, ни ружна да све страши“), а нарочито је опасна по мушкарце, који јој не могу одолети (*En habiendo por medio belleza, es raro el que no tropieza* – „Када је лепота посреди, редак је онај који се не спотакне“, *El que no ama a las bellas, es porque ama las botellas* – „Ко не воли лепе, воли флаше“). Упозорава се чак да *Лена је жена ретко поштена, Лијену жену од људи и мед од мушица тешко је сачувати, Лена жена је ко разграђено лојзе покрај пута, па свако ко прође чупне је, Лепу жену не узимај, а лојзе покрај пута не купуј!* Занимљиво је поменути да лепота према српској пословици подразумева и добру срећу (*Лијеној дјевојци срећа не мањка*), док шпанска паремиија говори супротно: *La suerte de la fea la bonita la desea* – „Добру срећу ружне лепа жели“, *Todas las hermosas son desdichadas* – „Све лепе (жене) су несрећне“, *Tuve hermosura y no tuve ventura* – „Имах лепоту, а немах срећу“. Недостатак лепоте, према шпанским паремиијама, може да надомести једино новац: *A la fea, el caudal de su padre la hermosea* – „Ружну очев иметак краси / улепшава“. И док је за жену, ма колико била опасна и донекле непожељна, лепота ипак важна као (једна од) одлика, дотле је за мушкарца, према шпанској паремиији, уместо лепоте важна мужевност, снага: *El hombre y el oso, cuanto más feo, más hermoso* – „Мушкарац и медвед, што ружнији, то лепши“.

Закључне напомене

Паремиије су језичке форме које језгровито и сликовито преносе ситуације, запажања и искуства предака новим генерацијама. У случају српског и шпанског језика постоји више него очигледан дисбаланс у броју паремиија и паремииолошких речника, а самим тим – и у броју њихових значења и прилика на које се односе или из

¹⁷ Приметан је дуалитет *одсуство лепоте – памет*, с једне стране, и *лепота – одсуство памети*, с друге стране, као да су (физичка) лепота и памет најудаљеније, супротне тачке, односно – супротни крајеви исте вредносне скале.

којих су потекле. Ипак, упркос томе, али и управо стога, паремије и представљају значајан део етнолингвистичког наслеђа. Из примера које смо навели у раду, а који представљају тек један незнатан део паремиолошког корпуса, уочава се да српске и шпанске пословице, упркос многим подударностима, сведоче и о бројним разликама које постоје између ове две културе, а које су превасходно засноване на друштвено-историјским околностима у којима су се ови народи нашли и које су допринеле да њихово животно искуство буде различито, али у сваком случају – поучно. Сличности, али још више разлике само потврђују њихов културолошки и етнолингвистички значај.

Извори

- Каљес Валес 2005: José Calles Vales, *Refranes, proverbios y sentencias*, Madrid: Libsa.
- Канељада & Паларес 2001: M.^a Josefa Canellada; Berta Pallares, *Refranero español. Refranes, clasificación, significación y uso*, Madrid: Castalia.
- Кантера Ортис де Урбина & Гомис Бланко 2007: Jesús Cantera Ortiz de Urbina; Pedro Gomis Blanco, *Diccionario de fraseología española: locuciones, idiotismos, modismos y frases hechas usuales en español*, Madrid: Abada.
- Касадо Конде et als. 1998: María-Leonisa Casado Conde et als., *Proverbios españoles traducidos al inglés, francés, alemán e italiano con explotación pedagógica*, Madrid: SGEL.
- Клеут 2010: Марија Клеут (ур.), *Једноставни облици народне књижевности*, Нови Сад: Издавачки центар Матице српске.
- Марковић 2005: Радул Марковић, *Српске народне пословице и изреке из богате заоставштине Вука Стефановића Караџића и умотворине које је сакупио приређивач (приредио Радул Марковић)*, Београд: Војноиздавачки завод / Yu marketing press.
- Мушкатиновић 2011 [1787]: Јован Мушкатиновић, *Причте илити по простому пословце тјемже сентенције илити рјеченија (приредио: Милорад Радевић)*, Нови Сад / Београд: Матица српска / Институт за књижевност и уметност.
- Refranero multilingüe en <http://cvc.cervantes.es/lengua/refranero/listado.aspx> [30/08/2013]
- Стефановић Караџић 1977 [1849]: Вук Стефановић Караџић, *Српске народне пословице и друге различне као оне у обичај узете ријечи*, Београд: Полит.
- Хунседа 2003: Luis Junceda, *Diccionario de refranes (prólogo de Gonzalo Torrente Ballester)*, Madrid: Espasa.

Литература

- Бартмињски 2011: Жежи Бартмињски, Језик-слика-свет. Етнолингвистичке студије, Београд: SlovoSlavia.
- Де ла Фуенте Гонсалес 2004: Miguel Ángel de la Fuente González, “Valoración y aprendizaje de los refranes”, Tabanque, 18, 169–188.
- Дуранти 2000: Alessandro Duranti, Antropología lingüística (traducción de Pedro Tena), Madrid: Cambridge University Press.
- Живковић 2001: Драгиша Живковић (ур.), Речник књижевних термина (Друго фототипско издање), Бања Лука: Романов.
- Јовановић 2000: Јелена Јовановић, „Језичка структура и стилистичка природа српских народних пословица“, Српски језик, 7, 271-301.
- Јовановић 2004: Јелена Јовановић, „Поетика пословица“, Српски језик, 9, 325-341.
- Јовановић 2006а: Јелена Јовановић, Књига српских народних пословица I, Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика.
- Јовановић 2006б: Јелена Јовановић, Књига српских народних пословица II, Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика.
- Конде Тарио 2007: Germán Conde Tarrío (dir.), El componente etnolingüístico de la Paremiología, Fernelmnot: Editions Modulaires Européennes.
- Корпас Пастор 1996: Gloria Corpas Pastor, Manual de fraseología española, Madrid: Gredos.
- Пејовић 2013: Анђелка Пејовић, „Конституисање етичких вредности кроз паремиије на примеру српског и шпанског језика“, у Мишић-Илић, Биљана и Весна Лопичић (ур.): Језик, књижевност, вредности: језичка истраживања (зборник радова), Ниш: Филозофски факултет, 113-124.
- Поповић 2007: Тања Поповић, Речник књижевних термина, Београд: Логос Арт.
- Севиља Муњос 2007: Julia Sevilla Muñoz, “El valor etnolingüístico de los refranes”, en Germán Conde Tarrío (dir.), El componente etnolingüístico de la Paremiología, Fernelmnot: Editions Modulaires Européennes, 213-250.
- Стефановић 2012: Марија Стефановић, „Језичка слика породице у српском и руском језику“, Нови Сад: Филозофски факултет.
- Стефановић 2009: Марија Стефановић, „Руски и српски језик о деци и породици“, Славистика, 13, 95-103.